

ROMANLARI/ÇİNGENELERİ ANLAMAK: TARİHSEL, KÜLTÜREL, POLİTİK VE SOSYAL BOYUTLARIYLA SOSYOLOJİK BİR ÇERÇEVE¹

Understanding Roma/Gypsies: A Sociological Framework of Historical, Cultural, Political and Social Dimensions

Ali EĞİ^{2,3}

Öz

Bu çalışma, Romanlara/Çingenerlere dair tarihsel, mesleki, politik ve damgalanma bağlamındaki sorunları inceleyerek sosyolojik bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda Romanlara/Çingenerlere yönelik artan ilgiyi de göz önünde bulundurarak, eğitim, barınma, sağlık gibi spesifik konuların ötesinde, genel bir çerçevede literatürün geniş bir yelpazeden tartışılması planlanmıştır. Bu çabanın, alanda çalışma yapacak araştırmacılara kılavuzluk etmesi ve alana katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışma, olumsuz imajın inşasına dair tarihsel çerçeve, adlandırma meselesi, meslekler, örgütlenme süreçleri ve damgalanma olmak üzere beş ana konuya odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışma, Romanlar/Çingenerler ile ilgili güncel meselelere tarihsel, kültürel, politik ve sosyal bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Romanlar/Çingenerler, olumsuz imaj, sivil/siyasi örgütlenme, ayrımcılık, damgalanma.

Abstract

This paper aims to outline a sociological framework by examining the historical, occupational, political and stigmatization issues related to Roma/Gypsies. Considering the growing attention to Roma/Gypsies in recent years, it is planned to discuss a wide range of literature in a broader framework, beyond specific issues such as education, housing and health. This attempt is aimed to guide researchers who will conduct studies in the field and contribute to the field. The paper focuses on five main topics: the historical framework for the construction of the negative stereotype, the issue of naming, occupations, civil/political organizational processes, and stigmatization. Consequently, the paper provides a historical, cultural, political and social perspective on contemporary issues concerning Roma/Gypsies.

Keywords: Roma/Gypsies, negative image, civil/political organization, discrimination, stigmatization.

¹ Bu çalışma “Türkiye’deki Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Tarzları Bakımından Gündelik Hayat Deneyimleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author: aliegi@karatekin.edu.tr

³ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye, <http://orcid.org/0000-0001-9427-5344>

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de göç ettikleri coğrafyaların koşullarına ve icra ettikleri mesleklere göre farklı adlarla çağrılan Romanlara/Çingelere yönelik ilgi gerek akademik gerekse de kamu politikaları düzeyinde devam etmektedir. Bu ilginin hâlâ canlı olmasının arka planında onlar ile ilişkilendirilen meselelerin karmaşık ve döngüsel süreçlere sahip olması yatmaktadır. Özellikle bağlamından koparılarak spesifik bir şekilde ele alınan meseleler, birbirini tekrar eden argümanların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada bu tür sorun döngülerinin olabildiğince dışında kalabilmek adına, Romanlara/Çingelere yönelik tarihsel, mesleki, politik ve damgalanma bağlamındaki temel toplumsal sorunlar sosyolojik bir çerçevede tartışılmıştır. Çalışma, bu haliyle Romanlar/Çingenerler üzerine çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara gerek temel kaynaklar üzerinden gerekse temel meseleler üzerinden kılavuzluk etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle Romanlar/Çingenerler ilgili basit anlatılarda inşa edilen olumsuz imajın, tarihsel süreçte nasıl dışlayıcı, sistematik ayrımcılık kaynağına dönüştüğüne dair özellikle Avrupa merkezli deneyimler üzerinden bir açıklama yapılmaktadır. 20. yüzyılda, “göçebe” olarak nitelendirilen Romanlara/Çingelere yönelik merkezi yönetimlerin duyduğu endişeler, kayıt altına alma, soykırım ve entegrasyon politikalarını şekillendirmiştir. İkinci kısımda ise uzun bir süredir tartışma konusu olan “Roman mı, Çingene mi” meselesine dair açıklamalar sunulmaktadır. Bu kısımda tanımlamanın mekâna, döneme ve yerel dinamiklere göre değişkenliği vurgulanmakta ve özellikle anlatılarla inşa edilen olumsuz imajdan dolayı araştırmacıların tarihsel gerçekleri dahil ederek (ne zaman Çingene, neden Roman) izlemesi gereken etik yaklaşıma dair öneriler sunulmaktadır. Üçüncü kısımda Romanların/Çingenerlerin etnik kimlikleri ile de özdeşleşen mesleklerine ve meslek gruplarının zaman içindeki değişim ve statülerindeki dönüşümlerine dair açıklamalara yer verilmiştir. Özellikle geçmişte gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılayan ve bu nedenle toplumsal açıdan önemli görülen meslekleri icra eden Romanlar/Çingenerler, bu mesleklerin modern dönemde önemini yitirmesiyle kayıt dışı ve marjinal işlerde çalışmaya mecbur kalmışlardır. Dördüncü kısımda Romanlara/Çingelere yönelik Avrupa’da başlayan kurumsal örgütlenme süreçlerinin nasıl geliştiği ve özellikle Türkiye özelinde 2000’li yıllar sonrasında başlayan ve 2010 yılında Roman Açılımı ile ivme kazanan dernekleşme pratikleri açıklanmıştır. Elbette sivil ve siyasi alanda örgütlenme süreci çok detaylı bir tarihsel arka plana sahiptir. Ancak bu çalışmada ana hatları ile önemli olduğu düşünülen örgütlenme dinamiklerinden bahsedilmiştir. Son kısımda ise etnik Roman kimliği ve mahalle ile ilişkilendirilen (mekânsal) damgalanma meselesi, Romanlara/Çingelere yönelik ayrımcılığın ve dışlamanın kaynağı olarak ele alınmıştır. Mahallenin, eğitim hayatında ve istihdama katılım süreçlerinde bir bariyer olarak nasıl algılandığına dair Türkiye deneyimi üzerinden açıklamalara yer verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Romanların/Çingenerlerin günümüzde tartışılan temel meselelerine odaklanarak, bunların özüne ilişkin kategorik tartışmalara sosyolojik bir izlek oluşturmaktadır.

OLUMSUZ İMAJIN TARİHSEL İNŞASI

Dünyanın farklı coğrafyalarında varlık gösteren Romanlar/Çingenerler, köklü tarihleri, kültürel mirasları ve göçebe yaşam tarzları ile her dönem dikkatleri üzerine çekmiş bir etnik topluluktur. Tarihsel süreçte çok farklı toplumlar ile etkileşim halinde olmalarına ve gündelik hayattaki kritik mesleki rollerine rağmen, sahip oldukları etnik kimlikleri ve yaşam tarzları hakkında pek çok yanlış bilgi ve önyargı söz konusudur. Bu durum onlar hakkında bilinenlerin eksik olmasına yol açmakta aynı zamanda söylenenlerin ise yanlış/yalan olduğuna işaret etmektedir (Yoors, 2005, s. 13). Tarihsel olarak üretilmiş ve anlatılar ile de kökleşmiş bu eksik ve yanlış düşünceler olumsuz bir Roman/Çingene imajı oluşturmuştur. Günümüzde dahi süregiden bu olumsuz imajın tarihsel kökleri ve talihsizlikler

Avrupa’da 1500’lerden itibaren görülmeye başlanmıştır (Kenrick, 2006, s. 85). Fransa’dan Belçika’ya, Portekiz’den Almanya’ya neredeyse tüm Avrupa’da Romanlar/Çingenerler, her ne kadar sürekli hareket halinde olsalar ve romantik bir imajları var görünüyorsa da aslında tarihsel süreçte köleleştirilmiş de bir topluluktur (Fraser, 2005, s. 58). Fonseca, Romanların/Çingenerlerin tarihindeki kölelik ile ilgili ‘dehşet verici’ dönemin insanlar tarafından daha geniş bir şekilde bilinmesi halinde, günümüzde ‘başına buyruk halk’ gibi mitlerin bu kadar yaygınlaşamayacağını ifade etmektedir (2020, s. 230). Tarihsel olarak utanç kaynağı olarak görülebilecek bu köleleştirme döneminin ülkelerce örtbas edilmeye ve bastırılmaya çalışıldığı da bilinmektedir (Hancock, 1987, s.1-2) .

Romanlar/Çingenerler yönelik olumsuz imaj, yüzyıllar öncesine dayanan önyargılar ve dışlayıcı iddialarla şekillenmiş, zamanla tarihsel, edebi ve kültürel söylemlerde kökleşerek günümüze kadar taşınmıştır. Bu imaj, yalnızca edebi eserlerde değil, resmi belgelerde, halk hikayelerinde ve toplumsal yargılarda da yer bulmuş ve Romanların dışlanmasını pekiştiren bir araç haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, Romanlar/Çingenerlere yönelik uygulamalar Avrupa’da sistematik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. İngiltere’de 1888 yılında *Gypsy Lore Society*⁴ kurulmuş ve aynı dönemde “Taşınabilir Konut Yasası” tartışma konusu olmuştur (Fraser, 2005, s. 218). İsviçre’de Romanların/Çingenerlerin çocukları alıkonulmaya başlanmış ve Almanya’da Bavyera yaptırımları sonrası Weimar hükümeti, kendisinin yerini alacak rejime hazırlık yaparcasına “Çingene Belasıyla Mücadele Merkezi”⁵ kurmuştur (Fraser, 2005, s. 216). Dahası, yaşanan iki dünya savaşı sonrasında Avrupa ve Balkanlar’daki çalkantılı ortamda, Romanların/Çingenerlerin hareketliliği, tarihsel pratiklerindeki göç süreçlerine benzer şekilde ivme kazanmış ve şekillenen yeni sosyo-politik iklimin odağına girmeye de başlamışlardır. Bu dönemde Fransa’da Romanların/Çingenerlerin sayısını belirlemek için kapsamlı nüfus sayımları yapılmış ve şehirlere giriş-çıkış sırasında kullanacakları antropometrik karneler hazırlanmıştır (Martinez, 1992, s. 58). Avrupa’da göçebelikle ilgili düzenlemeleri içeren yasaların sayısının artması, Romanlara/Çingenerlere duyulan toplumsal ve siyasi endişenin formel boyutlarını da göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İlerleyen süreçte Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türkiye’de 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması sonucu gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile ise çok sayıda Roman/Çingene (Kolukırık, 2006, s. 2), Türkiye’ye göç et(tiril)miş başta İzmir, İstanbul olmak üzere Balıkesir, Bursa, Edirne, Samsun gibi birçok ile mesleklerine göre yerleştirilmişlerdir. Dönemin Balkanlardaki totaliter siyasi rejimlerine tanıklık eden Romanlar/Çingenerler için Türkiye güvenilir bir coğrafya olarak görülmüştür (Marsh, 2008, s. 15). *Zigeuner* (Çingene) kayıtlarının 1899’dan sonra tutulmaya başlandığı Almanya’da, 1930’larda ırk merkezlerinde Çingene sınıflandırmaları yoğunlaşmış, Nürnberg Yasaları ile Avrupa’da yabancı kanı taşıyan (Crowe, 2007, s. 59) iki ırktan birisi olarak gösterilen Çingenerler (Fonseca, 2020, s. 342), soykırıma giden süreçte bilim-ırk-ulus üçgenindeki ırksal ideolojinin acımasız metotlarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Fenton, 2001, s. 123). 1941 sonrası Nazi Almanya’sının İkinci Dünya Savaşı sırasındaki nüfus politikaları ve soykırım uygulamalarından olan “Almanlaştırma” politikası çerçevesinde, ilhak edilen bölgelerde “saf” Almanların yerleştirilmesi

⁴ 1888’de İngiltere’de kurulmuş olmasına rağmen bugün Amerika Birleşik Devletleri merkezli olarak faaliyetlerini sürdüren ve Roman/Çingene araştırmaları üzerine odaklanan dernek, düzenli olarak *Romani Studies* adlı akademik bir dergi çıkarmakta ve her yıl düzenli olarak konferanslar organize etmektedir (Kolukırık, 2004, s. 186).

⁵ “Bu ofisin asıl amacı altı yaşını geçen tüm Çingenerleri kayıt altında tutmaktır. Dolayısıyla detaylı bir fişleme dönemi başlamıştır. Bu dönem daha sonraları *Zigeuner Nacht* (Çingene Gecesi) diye adlandırılacak olan 2 Ağustos 1944 tarihine kadar devam eder gider. O gece, Auswitsch’te, tek seferde dört bin Çingene gaz odalarında öldürülmüş ve krematoryumlarda yakılmıştır”(Şanlier, 2013, s. 27).

hedeflenirken, Polonyalılar, Yahudiler ve Çingenerler gibi “istenmeyen gruplar” Orta Polonya’ya sürülmeye başlanmıştır (Browning, 2017, s. 59). Söz konusu sürgün edilme geniş kapsamlı bir katliam sevkiyatı olmuştur. 1941 yılı Ekim ayının ortalarından 1942 yılı Şubat ayının sonuna kadar, “59 nakliyatla sayıları 53.000’i aşan Yahudi ve 5000’den fazla Çingene *Üçüncü Reich*’tan “doğuya”; Lodz, Riga, Kovno (Kaunas) ve Minsk yönüne taşınmış” (Browning, 2017, s. 62) ve doğal olarak yolculuk sürecinde öldürülmüştür. Sembolik olarak önemli olan *Auschwitz*, Nazilerin Avrupa’daki işgalleri sırasında çeşitli bölgelerden zorla topladıkları Roman/Çingene nüfusunu barındıran en büyük kamplardan biri olmasının yanı sıra, binlerce Romanın/Çingenenin katledilerek, soykırımı (*porajmos*, *porraimos*⁶) uğradığı kamplar arasındadır (Fraser, 2005, s. 225). Kısacası Romanlar/Çingenerler, etnik kimlikleri ve yaşam tarzlarından dolayı dışlayıcı ideolojik-sistematik şiddete maruz kalarak savaşın bedelini en ağır şekilde hissetmiş bir halktır.

Savaş sonrasında azınlıklara nispeten tolerans gösteren ve tüm vatandaşları arasında eşitliği savunan Komünizmi benimsemiş olan Sovyetler Birliği, Romanlar/Çingenerler açısından umut vaat eden, ideal bir siyasal coğrafya olarak görülmüştür. 1921’de *Romani* dilinde eğitimin verilip Rus Çingene Birliği’nin, 1931’de ise Çingene Devlet Tiyatrosu’nun kurulduğu, Komünist Partiye Roman üyelerin alındığı, vatandaşlık görevi olarak “herkesin” kayıtlı bir işte çalışmak durumunda kaldığı (Fraser, 2005, s. 234) sosyo-politik iklim, esasen Romanların/Çingenerlerin asgari yaşam şanslarına erişimlerinin Gaco yani Roman/Çingene olmayanlar ile eşitlendiği bir durumu işaret etmekteydi. Her ne kadar Romanlar/Çingenerler açısından ideal olarak görünse de 1950 sonrası Sovyetler Birliği deneyiminde de olumsuz durumlar yaşanmıştır. Bir yandan Romanları/Çingenerleri eşit bir statüde görüp, entegrasyon politikaları uygulayan Sovyetler, diğer yandan kurumsal ideolojik aygıtlar ile Romanları/Çingenerleri asimile etmeye de çalışmıştır. Uygulamalar arasında Slovakya Komünist Partisinin hastanede doğum yapan kadınları kısırlaştırması insan hakları ihlallerinin örneği niteliğindedir (Fonseca, 2020, s. 320). Kamusal anlamda vatandaşlık idealinin başarılı olması için temel gösterge Roman/Çingene etnik grup kimliğinin yok edilmesi olmuştur (Fraser, 2005, s. 240). 1960’larda her şeye rağmen entegrasyon politikalarının sonucu olarak bir Roman/Çingene orta sınıfı oluştuğu ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından yeni ortamın Romanlar/Çingenerler için daha az eşitlik ve fırsat anlamına geldiğine dair argümanlar da dikkat çekicidir (Marx, 2014, s. 110). Ayrıca vurgulanması gereken bir diğer husus da Batı’da Romanların/Çingenerlerin meseleleri geleneksel yaşam biçimi anlamında karavan ve kamplarla romantize edilmesine (özgürlük, bağımsızlık, doğa vb.) karşın, Sovyetlerde (Sosyalist bakış) tersine sorunların çözümü iş, eğitim ve konut hakkı gibi kentsel düzeyde yaşam şanslarının iyileştirilmesinde aranmıştır (Martinez, 1992, s. 77).

Romanların/Çingenerlerin tarihsel süreçte gerçekleştirdikleri göç rotalarına, hangi coğrafyalarda ne kadar süreyle kaldıklarına ve göç ile kullanılan dilsel bağıntılara ilişkin kapsamlı bir literatür yer almaktadır (Hancock, 2002; Hayes & Action, 2007; Okely, 1983; Tong, 2013; Yoors, 1967). Bu çalışmada, göç hareketliliği sürecinde (sürgünler de denilebilir) özellikle Avrupa’da Romanlara/Çingenerlere yönelik uygulanan sistematik ayrımcılığın çerçevesine odaklanılmıştır. Sürgün edildikleri coğrafyalarda yerleşik olanlardan farklı görünmelerinden ve farklı yaşam tarzlarına sahip olmalarından dolayı günümüzde de hâlâ süren ayrımcılığa her alanda maruz kalmaktadırlar. Bu talihsizliklerle dolu tarihsel yolculukta, hangi isimlerle anıldıkları, hangi mesleklere sahip oldukları,

⁶ Nazi Almanya’sında Romanlara/Çingenerlere yönelik gerçekleştirilen soykırımı tanımlamak için kullanılan ve Romanca “parçalanmak, yıkım” anlamlarına karşılık gelen terimdir (Kenrick, 2007, s. 203).

karşılaştıkları temel sorunlar ve ne zaman örgütlü bir topluluk haline geldikleri soruları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde, bu sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

ADLANDIRMA: NEDEN ROMAN, NE ZAMAN ÇİNGENE?

Dünyada ve Türkiye’de Romanlar/Çingenerler göç ettikleri coğrafyaların koşullarına ve uğraşlarına göre farklı adlar almışlardır. Çeşitli birçok Roman/Çingene grubunu ifade eden bu adlar aslında dil yönünden farklı lehçelerin konuşulduğunun da işareti. Her ne kadar gündelik konuşmalarda en azından Türkiye için Rom, Dom, Lom, Abdal terimleri kullanılıyorsa da esasen kapsamlı bir adlandırma çeşitliliği söz konusudur. Kökenleri Hindistan olmasına rağmen göç serüvenlerinin en az yedi yüz yılını Avrupalı halklar ile birlikte geçiren ve Avrupalı sayılabilecek olan Romanlar/Çingenerler (Kenrick, 2006, s. 132), karşılaştıkları her kültürden aldıkları etkilenme ile aslında kültürlerarası taşıyıcı bir rolü de yerine getirmişlerdir. Bütün bu etkileşim ve kültürel çeşitlilikler adlandırmanın etimolojik kökenlerinde kendini gösterse de Romanları/Çingenerleri yaşadıkları alanlarda ayırıştırıcı zihinsel kategoriler ve damgalar aynı kalmaktadır. Bu kategoriler sadece modern zamanda değil, kimliklerinin var olduğu tüm alanlarda ve zamanlarda ana akım toplumun sahip olduklarına erişim sağlamalarını ve toplumsal katılımlarını (Akkan vd., 2011, s. 97) engellemiştir. Yabancı olarak kategorize edilen Romanların/Çingenerlerin toplumun genelini değerleri dışındaki tutumları ve sahip oldukları sıfatlar dışlanmalarına, damgalanmalarına ve hatta itibarsızlaştırılmalarına yol açabilmektedir:

“Bir yabancı karşımızdayken onun, dâhil edilmesine müsait kişi kategorisindeki diğerlerinden farklı ve pek de rağbet edilmeyen bir sığa haiz olduğu yönünde kanıtlar ortaya çıkabilir -uç bir durumda bu, kişiyi baştan aşağı kötü, tehlikeli veya zayıf biri kategorisine sokabilir. Böylece karşımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp lekeli ve sakat, kale alınmayan birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damgadır” (Goffman, 2014, s. 31).

Yerleşim yerlerinin periferisine sıkıştırılan Romanlar/Çingenerler, izole edilmiş kimseler olarak bugün bile görünmez kılınmaktadır (İncirlioğlu, 2007, s. 63). Birlikte yaşadıkları toplumların arasında görünmez ötekiler olan Romanlar/Çingenerler için birçok ad kullanılmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de farklı bağlamları olan bu adlandırmaların sayısının fazla olması bir yandan etnisitenin bölgesel çeşitliliğine ve yerelliğine diğer yandan ise toplumların farklı olana ilişkin inşa ettiği dışallaştırıcı kategorik ayrımlarına referans vermektedir. Dolayısıyla adlandırma dönemsel, mekânsal ve yerel düzeyde farklılaşmaktadır.

Roman/Çingene olmayanların oluşturduğu ve ayrımcılığı da meşrulaştırıcı “egzonim” veya dışarıdan gelen (Akin, 2022, s. 8) Çingene teriminin farklı dillerdeki karşılığına yönelik iki yönlü bir argüman bulunmaktadır (Hancock, 2002, s. xxi). İlki “*Egyptian*” kökenli Gypsy (İngiltere), Gipsy, Gitan, Gitane (Fransa), Gitano (İspanya), Gupti (Bulgaristan), Medjub (Arnavutluk), agypciano (eski İspanyolca) terimleridir. Diğerleri de “astrologlara, falcılara, akrobatlara, yılan oynatanlara, ayı eğiticilerine ve hayvan hastalıkları cerrahlarına referans veren (Kyuchukov, 2007, s. 72) “*Athinganoi*” (*heathens-kafirler*) kökenli kelimedenden türetilen terimleri içermektedir: Cigano, Ciganos, Cigany, Ciganyok, Cingana, Cygan, Czigan, Çıgan, Çigan, Çingene, Heiden, Tartars/Täter/Tatern, Tigan/Tigani, Tsigane (Tzigana), Tsigani, Zigenare, Zigeuner, Zingaro/Zingari/Zingani, Циган, Zigan. Farklı kaynaklardan derlenen terimlerin daha fazlası olduğu düşünülmektedir. Bu terimlerin Türkçe’deki karşılığı ise “Çingene”dir.

Çingene dışında daha güncel olan kullanımlara bakıldığında burada dilbilim çalışmalarının etnik sonuçlarından hareketle Fraser, Çingenerlerin “kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği Avrupa

Romanisi'nde⁷ Rom, Ermeni Romanisi'nde Lom, Süryani ile İran Romanisi'nde ise Dom" (2005, s. 31) şeklindeki kullanımların yaygınlığına dikkati çekmektedir. Rom kelimesi Romanes dilinde olan ve Romanların/Çingenerin kendilerini tanımladıkları bir terimdir. Kenrick (2007, s. 215), Rom kökünü şu şekilde açıklamaktadır: “*Etnik Çingenerin çoğunluğunun kendilerini kendi dillerinde tanımlamak için kullandıkları isim. Etimolojisi belirsizdir ancak terimin orijinal anlamı “insan” olan eski Hintçe bir kelime olan ‘dom’dan gelmiş olabilir*”.

Rom kullanımı literatürde aslında özellikle Roman/Çingene grupları arasında oldukça yaygındır. Romlar, dünya genelinde, Amerika ve diğer kıtalar dâhil olmak üzere, Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan; lehçeleri, telaffuz ve kelimelerdeki farklılıklarına rağmen birbirine oldukça yakın olan ve bu nedenle, İsveç'te yaşayan bir Romun, Brezilya'da yaşayan bir Romu rahatlıkla anlayabildiği bir topluluktur (Fraser, 2005, s. 198). 1971 yılında Londra'da 14 ülkeden delegenin katılımı ile düzenlenen I. Dünya Çingene Kongresi'nde Çingene (Gypsy) yerine Rom/Roma ifadesi benimsenmiş ve bir bayrak ile *Opré Roma!* “Ayağa kalk, Roman!” şeklinde cesaret ve direncin de çağrısı olan bir slogan da bu kongrenin çıktısı olmuştur (Fraser, 2005, s. 269). Yaygın kullanıma biçimlerinden olan İngilizce *Roma*, Türkçe'ye *Roman* olarak çevrilmektedir. İngilizce konuşulan durumlarda İtalya'nın bir şehri olan Roma ile karıştırılabilmesinden ve ayırt edici olmasından dolayı pek yaygın olmayan *Rroma* şeklinde bir kullanım da önerilmiştir (Hancock, 2002). 1971 yılındaki kongrede, çatı kavram olarak *Roma* teriminin tercih edilmeye başlanması farklı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerden biri, Batı düşüncesinin ihtiyaçları doğrultusunda Çingene adlandırmasının kapsamının daraltılarak yalnızca Roman etnisitesini tanımlayacak bir hale getirilmesi yönündedir (Yıldır, 2014, s.55). Bu yaklaşımın, diğer grupları dışlayıcı ve indirgemeci olduğu gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir.

Tarihsel adlandırmalar arasında Lom, Ermenistan'daki Romanları/Çingeneri ifade etmek için kullanılırken, Dom da Suriye ve İran'daki Romanları/Çingeneri ifade etmek için kullanılmaktadır (Fonseca, 2020, s. 134). Bunun yanı sıra “Romanical” (Mayall, 2004, s. 6) ifadesi Birleşik Devletler'de ve Kanada'da kullanılabiliriyken, “Travellers” (Gezginler) ifadesi de literatürde (Fraser, 2005, s. 12) kullanılmaktadır. Balkanlarda tanımlama konusunda “Türk” veya “Müslüman” Çingene olarak adlandırılan “Xoraxane” grubu ile karşılaşmak da mümkündür. Hatta Yıldır İstanbul'da Kuştepe'de Romanesin Xoraxane diyalektini konuşanların varlığından bahsetmektedir (2014, s. 120). Tüm bu terminoloji tartışmalarına ek olarak toplulukların sosyo-ekonomik özellikleri ve geçim stratejilerinden hareketle Yıldır, Çingene yerine “peripatetik” teriminin arkaik Çingene kavramını karşılayan bilimsel bir çerçeve olduğunu savunmaktadır (2014, s. 9). Avrupa'da ve dünyada Çingene (Gypsy) ve Roman (Rom/Roma) terimleri dışında Almanya'da *Sinti*, İspanya'da *kalo (cale/caló)*, Arnavutça *Evgit*, Yunanca *Gifti*, İran'da *Luri/Luli gibi* daha birçok adlandırmanın olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle üç büyük Rom grubunun adına sıklıkla rastlamak mümkündür; *Valak* Romları, *Kaldera* (Kalderash, kazancı) Romları ve *Manuşlar* (Sintiler). Roman/Çingene toplulukları kendi içlerinde yaptıkları işten, görünümüne, kullandıkları lehçeye kadar farklılaşabilmektedirler. Türkiye'de ise Roman, Çingene, Rom, Lom, Dom, Poşa, Elekçi, Dom, Abdal, tahtacı, Kıptî, Sepetçi, Kurbat (Gurbet), Karaçi, Mıtrıp, arabacı, bohçacı, Çingane, mango, Romni, Güvende/Güyende, Cano/Cono, Şıhbızınlı, Teber, esmer vatandaş, Pırpor, Lûlû terimleri kullanılmaktadır (Yıldır, 2007). Genel anlamda Roman olmayanlar için ise *gadžo/gadjo* (çoğul *gadže*) (Kenrick, 2007: 94), *Türkçede gaco (erkek)/gaci (kadın)* terimleri kullanılmaktadır.

⁷ Romanların konuştuğu ve *Romanes* olarak da kullanılan dil.

Terminoloji konusunda belirli bir tanımlamanın tercih edilmesi aslında birisini, etkileme imkânının bile bulunmadığı bir kadere tutsak etmektir (Bauman, 2019, s. 42). O nedenle Roman/Çingene çalışmalarında araştırmacı metodolojik tercihini bağlı bulunduğu değerler evreni ve içinde bulunduğu bilimsel dünyanın dili arasında denge kurmak zorunda hissetmektedir. Türkiye’de ve Dünyada Roman/Çingene terminolojisi dönemsel, mekânsal ve yerel dinamikler bakımından farklılaşmaktadır. Araştırmacıların konumuna ve tercihine göre de kullanımı çeşitlenmektedir. Girgin, benzer biçimde görüşme yaptığı kişilerin kimliklendirmesi, ticari pazar dili (müzik piyasası) ve resmî akademik yazın olmak üzere üç farklı bağlamda Roman/Çingene terimini kullandığını açıklamıştır (2015, s. 13). Gezgin de Goffman’ın (2014, s. 11) “*tasnif edici kimsenin tasnif edilenin itirazına rağmen tasnifinde ısrarcı olmasında patolojik bir durum yok mudur?*” sorusundan hareketle Çingene/Roman topluluklarına, bu toplulukların kendi üyeleri tarafından benimsenmeyen ve kabul edilmeyen bir ifade ile yaklaşılmasının, bilimsel anlamda daha anlaşılır olabileceğini ancak etik açıdan bu tutumun uygun olmayabileceğini belirtmektedir (2016, s. 93). Bu çalışmada da terminolojik tercihlerin bağlama uygun olarak kullanılması esas alınmıştır. Geçmişteki kaynaklardan bahsedildiğinde Çingene, geçmişten günümüze uzanan içeriklerden bahsedildiğinde Roman/Çingene ve güncel çalışmalar konu edildiğinde (özellikle katılımcılarla gerçekleştirilen saha çalışmalarında) Roman terimi tercih edilmiştir.

Terimlerin kullanımı konusunda tercihlerin değişkenliği araştırmanın bağlamı ile doğru orantılıdır. Çalışmalarda terminolojik farklılıklara özen gösterilse de, toplumdaki yerleşik algılar ve imajlar, araştırmacıların terim tercihlerini gerekçelendirme sürecini zorlaştırmaktadır. Bu durum, araştırmacıları, terim kullanımında otosansüre neden olabilecek bir zihinsel baskı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Tanımlama mekâna, döneme, yerel dinamiklere ve ek olarak araştırmacıların tutumlarına göre çeşitlilik gösteriyor olsa da damgalanmış gruba yönelik olan toplumsal algı noktasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Pejoratif⁸ imajın büyük ölçüde ‘Çingene’ terimi üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Bu terime atfedilen olumsuz anlamlar arasında “kurnaz”, “neşeli”, “göbek atan” ve “umursamaz” gibi ifadeler yer alsa da, bu çalışma, bu tür genellemeleri yeniden üretmekten kaçınmakta ve bu yaklaşımlara eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Çingene terimi kaynaklı üretilen olumsuz imaj, Roman olmayanların Romanlar ile arasına sosyal sınırlar çekmesine neden olmakta ve birbirleri ile iletişim kurmalarını engellemektedir. Tarihsel olarak birikimli ve bilinçli olarak inşa edilmiş bu olumsuz imaj, Romanların/Çingenelerin anti-sosyal davranışa eğilimli olduğuna ilişkin bir stereotipi güçlendirmekle kalmamış, ayrıca Romanların/Çingenelerin karşı karşıya olduğu gerçek ayrımcılığın da göz ardı edilmesine ve mücadelenin zorlaşmasına yol açmıştır (Hancock, 1987, s. 133).

Pejoratif imajın ürettiği bir sorun da beklenti rolleri⁹ (Goffman, 2014, s. 158) ile ilgilidir. Sözlüklerde, mitlerde, anlatılarda, dizilerde (örneğin Türkiye’de Cennet Mahallesi dizisi), kurgulanan Roman/Çingene imajının sergilediği tutum, davranış ve haller, gündelik hayatta “sıradan Roman bireylerden” de beklenir hale gelmektedir. Bu da Roman bireylerin bazı durumlarda örneğin müziği sevmese de kendisinin ait olduğu etnik topluluğa ilişkin üretilmiş “müziği severler” stereotipinin beklentilerini karşılamaya ve ona göre davranmaya zorlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak araştırmacılar ve sağduyulu bireyler ayrıştırıcı ve dışlayıcı niyetleri olmasa da kavramları neden, ne zaman ve ne amaçla kullandıklarının farkında olsalar dahi yerleşik toplumsal inançların varlığı ve

⁸ “Küçümseyici, aşağılayıcı, kötüleyici, yerici özelliği olan; yermeli” (TDK, 2023).

⁹ “Beklentiler, hem algılayıcının kendi davranışını hem de davranışsal uyum yoluyla hedef kişi ya da kişilerin davranışını etkilemektedir.” (Madran, 2012, s. 135)

oluşturduğu önyargı setini aşmak için mücadeleyi sürdürmek ve damgalayıcı uygulamalardan kaçınmak durumundadırlar.

MESLEKLER: ETNİK KİMLİK VE STATÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

Romanlara/Çingenelere ilişkin adlandırmalarda genellikle onların yaptıkları mesleğe yönelik bilgiler yer almakta ve etnik Roman kimliği ile bu meslekler ilişkilendirilmektedir. Sepetçilik, elekçilik, bohçacılık, demircilik, kalaycılık, falcılık, müzisyenlik, çiçekçilik kimlikle ilişkilendirilen mesleklerin yaygın olanları arasındadır. Romanların/Çingenelerin meslekleri daha doğrusu zanaatları, göç ettikleri yerlerde *-her ne kadar periferiye itilmiş olsalar da-* temas halinde oldukları toplumlara hizmet etmelerine olanak sağlamıştır. Örneğin Türkiye’de kırsal bölgede yaşayan insanlar, şehir merkezlerine ulaşmanın zor olduğu dönemlerde köylerine gelen bohçacılar sayesinde alışveriş yapabilmişlerdir. Geçmişte özellikle “paha biçilmez” meslekleri icra eden Çingeneler, “köylü” ile “efendi” arasındaki bir boşluğu doldurmuş, demircilik, çilingirlik, kalaycılık gibi alanlarda uzmanlaşmış zanaatkarlar olarak çok değerli bir toplumsal konumda olmuşlardır (Fraser, 2005, s. 58).

Tarihsel olarak bakıldığında dünya genelinde müzisyenlik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, at satıcılığı, falcılık, çizmecilik, dilencilik, akrobatlık, elekçilik, sepetçilik, ayı oynatıcılığı, maşa ve kürekçilik öne çıkan zanaata dayalı Çingene meslekleridir. Osmanlı Devleti ve Türkiye’de de yaygın olarak Çingeneler demircilik, kalaycılık, müzisyenlik, falcılık, elekçilik, bohçacılık, arabacılık, dansözlük, ayı oynatıcılığı, dilencilik, sünnetçilik, kuklacılık, davulculuk, harmancılık, çiçekçilik, atık toplayıcılığı vb. işlerle uğraşmışlardır (Altınöz, 2013, s. 268). Söz konusu mesleklerin bazıları geleneksel zanaatlar iken bir kısmı da modern dönemde ortaya çıkmıştır. Demircilik gibi Osmanlı Devleti’nde (Dingeç, 2004) oldukça işlevsel mesleklerin yanında falcılık, dilencilik gibi sıradan işler de yaygındır. Geleneksel ve modern Roman/Çingene mesleklerinin kayıt-dışı, mevsimlik, güvencesiz, emek-yoğun, toplumda yapılması istenmeyen, geçici ve marjinal olarak karakterize edildiğini söylemek mümkündür. Bu meslekler arasında demircilik ve müzisyenlik statü anlamında diğer Roman/Çingene mesleklerinden farklılaşan prestijli mesleklerdir.

Mesleki statü anlamında müzisyenlik, Romanları/Çingeneleri kendi içlerinde ayırtıran bir kategoridir. Romanların/Çingenelerin müzisyenliğin kendilerine sağladığı avantajları ve prestiji geç fark ettiklerini belirten Girgin, 19. yüzyıldan beri Gaconun (Roman/Çingene olmayanlar) dikkatini çeken bir sektör olduğunu ve bunun da kartpostal gibi görsellerde, tasvirlerde müzisyenliğe atıflar içerdiğini vurgulamaktadır (Girgin, 2015, s. 50). Müzisyenlik aslında yerleşik yaşamla doğrudan ilişkilidir. Göçer grupların yaşam tarzlarından ziyade müzisyenlerin mahalleleri vardır ve daha yerleşiktirler. Bu yerleşiklik hali müzisyenliğin toplumsal konumunu da etkilemektedir. Öyle ki Romanlar ile Roman olmayan toplumun geneli arasında müzisyenlik sosyal statü anlamında kültürel aracı bir rol üstlenmektedir (Karakuş, 2019, s. 4; Yükselsin, 2000).

Romanların/Çingenelerin falcılık, at satıcılığı, kalaycılık gibi geleneksel ancak marjinal olarak da sınıflandırılan bazı mesleklerini tarihsel kökenleri ile (Hindistan’daki lanetlenmiş kast meslekleri) ilişkilendiren yaklaşıma karşı çıkan Okely (1983, s. 30), aslında bu türden argümanlarla Roman/Çingene mesleklerine dair bir algının oluşturulduğunu, iddia edilen kökenlerinden çok, bu mesleklerin daha büyük, genellikle yerleşik bir ekonomiyle ilişkili olduğunu, her zaman hâkim ekonomik ve sosyal düzendeki değişikliklere göre gelişmek ve değişmek zorunda kaldıklarını dolayısıyla mesleklerini damgalamak yerine mevcut, buldukları yerlerin sosyo-ekonomik durumuna ve Romanların/Çingenelerin bu koşullara uyum becerisine odaklanmanın daha kabul edilebilir bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Benzer bir tartışma, Romanların günümüzde de “kayıt-dışı” işleri tercih

ettiklerine dair damgalayıcı söylemlerde gözlenmektedir. Bu söylemin arka planında aslında inşa edilen olumsuz/dezavantajlı imajın etkisi olduğu görülmektedir. Çünkü bazı durumlarda Romanların/Çingenelerin kayıt-dışı işleri seçmelerinin “bilinçli bir tercih” olabileceği olgusu görmezden gelinmektedir. Okely, bu noktada Romanların/Çingenelerin becerilerinin ve geleneklerinin aslında mesleklerinin içeriğinde değil biçiminde yani esnekliği tercih etmekle ilgili olduğunu düşünmektedir (1983, s.33). Bu argüman inşa edilmiş Roman imajını kritize etmede oldukça yararlıdır ancak günümüzde kentsel alanlarda mevcut toplumsal gerçeklik de maalesef göz ardı edilememektedir.

Bir mesleğin bu şekilde yapılıyor olmasını o mesleğin aktörlerinin (icracılarının) bilinçli-bilinçsiz bir tercihten ziyade bağlı buldukları sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Romanların/Çingenelerin geçmişten itibaren yapmayı öğrendikleri, nesillerce aktardıkları ve yeniden-uyarlayarak uyguladıkları mesleklerin kültürel kodları günümüzde onları marjinal bir algıya sıkıştırılmaktadır. Kendi oluşturmadıkları koşullarda tercih etmek zorunda kaldıkları meslekleri icra ederek, aktararak yeniden üreterek ve onaylayarak aslında bu algının sürdürülmesine de yol açtıklarını tartışmak mümkündür. Dolayısıyla, Romanların/Çingenelerin mesleki pratikleri sınıf kültürüne sıkışmak konusunda Willis’in iddiaları ile benzerlik göstermektedir:

“[...] Benim iddiama göre, işçi sınıfı gençlerinin emek güçlerini bedensel işlere vakfetmelerinin sağlanmasında kendi kültürleri bu anlamda en etkin rolü oynamaktadır. Diyebiliriz ki bu gençlerin Batı kapitalizminde alt roller üstlenmeleri kendilerine dönük bu lanetleme haliyle ilişkilidir. Ancak paradoksal bir biçimde bu lanetleme, gerçekten öğrenme, onaylama, benimseme ve bir direniş biçimi olarak deneyimlenir” (Willis, 2020, s. 17).

Günümüzde artan teknolojik gelişmeler, kentleşme ve sanayileşme süreci ile geleneksel Roman/Çingene mesleklerinin ortadan kalkmaya başlaması ve yoksulluğun Romanlar için görünür olmaya başlaması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Sahip oldukları becerileri icra edememe durumunda eğer işler yolunda gitmezse ve modern işgücü piyasasına bir şekilde dâhil olamazlar ise kayıt-dışı işlerin alanına sürüklenmektedirler. Sonuçta kent yoksulluğuna mahkûm edilmiş etnik mahalleler kümesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Damgalanmış mahallenin kendisi bu kısır-döngünün kaynağıdır (Egi, 2020). Mesleklerin değerini yitirdiği ve onu icra edenlerin toplumsal statüleri sarsan bir dönemde İŞKUR ve KOSGEB gibi kurum ve kuruluşların uygulamaları ve entegre yürütülen projeler aracılığı ile Romanların istihdama katılımlarını güçlendirecek çalışmalar da son yıllarda artış göstermektedir (IKG, 2017).

ÖRGÜTLENME: SİVİLLEŞ(E)MEDEN SİYASETE GEÇİŞ

Avrupa, Romanların/Çingenelerin tarihsel deneyiminde hem sistematik ayrımcılığın başlangıç noktası hem de sivil ve siyasal örgütlenmeye yönelik ilk girişimlerin başladığı kıta olarak karşımıza çıkmaktadır (Hancock, 1987; McGarry, 2010). Bu durum, Avrupa'nın Romanlarla/Çingenelerle olan karmaşık ilişkisini ve bu ilişkinin tarihsel bağlamını anlamak bakımından önemli bir göstergedir. Romanların/Çingenelerin tarihsel köken ve göçlerine dair tartışmalar, Macaristanlı bir rahip olan *Istvan Vali*'nin (Fonseca, 2020, s. 117) dil çalışmasından beri Avrupa'nın alanda hâkim olduğu bir literatür oluşturmuştur. Bu minvalde Roman/Çingene topluluklarına dair ilk örgütlenme girişimlerinin de Avrupa kaynakları olması oldukça doğaldır. 1872 yılında Almanya'da bir Çingene parlamentosunun kurulması ve 1879 yılında Macaristan'da Çingeneleri bir araya getiren bir kongreye dair şüpheli görüşler varsa da 1905 yılında Bulgaristan'ın Sofya kentinde bir Çingene konferansın yapıldığı bilinmektedir (Akgül, 2012, s. 214). Günümüzde *Romani Studies* adıyla yayın hayatını sürdüren ve 1888 yılında İngiltere'de

kurulan *Journal of the Gypsy Lore Society* dergisi de akademik alanda kurumsal örgütlenme sürecinin önemli aşamaları arasında yer almaktadır (Fraser, 2005, s. 219).

Avrupa’da 1930’lara gelindiğinde Çingene Protestan Kilisesi gerçek anlamda kurulmuş ilk Çingene birliği olarak dikkati çekmektedir (Fraser, 2005, s. 219). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’da Çingene halkının haklarını iyileştirme taleplerini iletmeye çalışan çeşitli heyetler kurulmuş, Alman Sinti Derneği faaliyetleri ile girişimler artmaya başlamış, 1955 yılında Fransa’da *Çingene Araştırmaları Dergisi* kurulmuş ve 1965 yılında Paris’te Uluslararası Çingene Komitesi¹⁰ toplanmıştır. 1971 yılına gelindiğinde ise Roman/Çingene örgütlenmesinin en görünür formu olan I. Dünya Çingene Kongresi 14 ülkenin katılımıyla Londra’da düzenlenmiştir. Bu kongre ile o güne kadarki tartışmalardan hareketle ve sonradan kabul görmesi konusunda tartışmaların da yaşanacağı Çingene ifadesi yerine Roman (Roma) sözcüğünün kullanımına, Roman hareketini ifade eden bir bayrağın kullanımına ve yine bu hareketi ifade eden bir marşın (Gelem Gelem) kabulüne “Opré Roma!” (Ayağa kalk, Roman!) denilerek karar verilmiştir (Asséo, 2004; Fraser, 2005, s. 269). Kongre farklı yıllarda Roman/Çingene çalışmalarını farklı boyutları ile ele alarak düzenlenmeye devam etmektedir.

1980’lerde ise Roman milliyetçiliği artmaya başlamış ve 1990 sonrası Avrupa’da örgütlenmenin kurumsal alt yapısının üzerine sivil toplum alanında derneklerin kurulması süreci başlamıştır (Akgül, 2012, s. 214). Roman/Çingene çalışmalarının popüler hale geldiği 2000’lere kadar Roman hareketinin özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Doğu Bloğu ülkelerinde ivme kazandığı söylenebilir. 1996 yılında Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Center-ERRC) Çingene karşıtı ve Romanların haklara erişimine dair çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur. Türkiye’de Romanlar arasında sivil toplum örgütlenmesinin geç başlamasının nedenleri arasında, diğer azınlıklar gibi örgütlü bir eylem repertuarına sahip olmamaları, sosyo-ekonomik durumlarının ve topluluk içi destek ağlarının zayıflığı, ayrıca kimlik konumları itibarıyla “öteki”nin ötekisi olarak görülmeleri yer almaktadır (Akın, 2022, s. 37). 12 Eylül sonrası başlayan toplumsal hareketler süreci, 1983 yılında yayınlanan Türkiye’nin üniter yapısına yönelik her türlü ifadeyi yok sayan Dernekler Yasasına takılmıştır. Dolayısıyla o yıllarda Roman veya Çingene adıyla dernek kurmak bu yasaya göre imkânsızdı. Bir diğer engel de Romanların bir kısmının haklar konusunda yapılacak mücadeleyi devlete ihanet olarak algılamasından dolayı ideolojik tutum kaynaklıdır (Uzpeder vd., 2008).

1993 yılında Demokratik Sol Parti Edirne Milletvekili Erdal Kesbir, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne İskân Kanununun 4. Maddesinin değişmesi için önerge vermiş ancak bu önerge reddedilmiştir (Alpman, 2014, s. 152; Karlıdağ & Marsh, 2008, s. 16). 1996 yılında ise İzmir’de dernek başkanı Yakup Çardak, her ne kadar etnik ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığınca kapatılacak olsa da önce “Roman Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” ardından “Çingeneler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” olarak başvurmuştur (Akgül, 2012, s. 216). Roman ve Çingene ifadesi kabul olmayan Çardak, durumu eleştirmek için “Hindistan’dan Gelenlerle Dayanışma Derneği” adıyla yeniden başvurmaya karar vermiştir (Alpman, 2014, s. 15). Bu olumsuz girişimlerden sonra 2000 yılında “Türkiye’de Çingene Olmak” kitabı ile Mustafa Aksu (2006) Türkiye literatürüne giriş yapmış ve içinde “Çingene” adı geçen bir dernek kurmak istemiş ama maalesef bu isteği gerçekleştirmemiştir. Bu süreçte Aksu (2006), Romanlara/Çingenelere yönelik ayrımcılıkla ilgili ciddi bir mücadele vermiştir. Etnik tanımlamaya

¹⁰ “Comité International Tzigane (CIT). Bu komitenin Türkiye’deki ilk temsilcisi “Tophaneli demirci ustası Ali Çelikkilek’tir (Alpman, 2014, s. 193).

takılan derneklerin ismi konusunda, yasayı aşmak için meslek ve bölge adları dahi tercih edilmiştir (Akgül, 2012, s. 216).

2000'ler aynı zamanda Avrupa Birliği'ne adaylık süreci ile uyum süreci çalışmalarının yoğunlaştığı, etnik meselelerin rahatlıkla tartışılabildiği, dernekler yasasının değişmesiyle genel anlamda derneklerin kurulmaya başlandığı (Akın, 2022) ve bu haliyle Roman çalışmalarının görünür olmaya başladığı bir dönemdir (Uzpeder vd., 2008, s. 16). Siyasi olarak 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kurulması Roman sivil ve siyasal hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2002'de Dernekler Yasası konusunda ikinci bir itiraz TBMM'de yapılmış ve reddedilmiştir (Marsh, 2008, s. 16), ancak 2003 yılına gelindiğinde Dernekler Yasası değişmiş, AB fonları ile sivil topluma yapılacak katkılar belirlenmiş ve Roman dernekleri için dinamik bir sivil damar yolu açılmıştır. Bu akımın ilk nüvesi, bir dans grubu oluşturma düşüncesiyle açılan ilk Roman derneği olma özelliği gösteren, "Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği"nin (EDÇİNKAY) 2004 yılında kurulmasıdır. Çingene adını kullanan dernek Edirne'de 2005 yılında Çingene Halkları Sempozyumu'nu düzenledikten sonra 2006 yılında üyelerinin aldığı kararla adını Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) olarak değiştirmiştir (Uzpeder vd., 2008, s. 113).

2006 yılına gelindiğinde Romanların/Çingenelerin yaşam alanlarına ilişkin kentsel dönüşüm uygulamalarının dönüm noktası olarak kabul edilen Sulukule, Roman kimliğinin dönüşümü ve örgütlenmesine (Balcı, 2009) ilişkin sosyo-politik farkındalık sürecinin de başlangıcı olmuştur. Aynı zamanda ilk Roman federasyonu olan Roman Dernekleri Federasyonu (ROMDEF) 2006 yılında kurulmuştur. Bu dönemde günümüzde de hâlâ aktif olan sivil toplum kuruluşu liderleri bölgelerinde Roman Federasyonları kurmuşlardır (Akgül, 2012, s. 218). Ayrıca 2006 yılında 1934 tarihli İskân Kanununun 4. Maddesi "*Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak kabul alınmazlar*" (Resmi Gazete, 1934) AK Parti döneminde değiştirilmiş ve söz konusu ifade kaldırılmıştır.

2007 yılında Ankara'da beş üniversite öğrencisi, örgütsüz Romanları bir araya getirmek ve Roman gençleri insan hakları konusunda desteklemek amacıyla Ankara Romanlar Derneği'ni (ROMANKARA) kurmuştur. 2009 yılında bu derneğin adı Roman Gençlik Derneği olarak değiştirilmiştir (Akgül, 2012, s. 218). 2010 yılında Türkiye'deki Roman hareketinin kırılma noktalarından biri gerçekleşmiştir. AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan "*Sizler benim Roman kardeşlerimsiniz*" diyerek Roman Açılımını yapmış ve Romanlar ilk defa devlet düzeyinde resmî bir tanınma fırsatı bulmuşlardır (Hürriyet, 2010). Bu tarihten sonra Roman sivil toplum hareketi için en azından niceliksel olarak hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Açılım sürecinde anlatılanlar ile Sulukule örneğinden hareketle ortaya çıkan olumsuz uygulamalardan dolayı açılımın samimi olmadığı da düşünülmüştür (Girgin Tohumcu, 2012, s. 233).

2012 yılında 4 federasyon ve 60 derneğin iş birliği ile Romanların meclisteki siyasi katılımını güçlendirmek amacıyla Roman Hakları Formu (ROMFO) kurulmuştur (Akın, 2022, s. 50). 2015 yılında bu amaç doğrultusunda sivil toplum deneyimine sahip olan Özcan Purçu, Haziran 2015 Genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1. Bölge 5. sıradan aday gösterilerek milletvekili seçilmiştir. Purçu'nun etnik Roman kimliğini açıklayarak meclise girmesi, Romanların görünürlüğünün farklı kanallardan artmasını sağlamıştır (Yılıgür, 2016, s. 312).

Sivil toplum deneyiminden gelip siyaset merdiveninin bu şekilde çıkılması birçok Roman derneğinin bu alana yönelmesine yol açmış ve "çanta derneklerin" (Akın, 2022, s. 51) sayısında Açılım

sonrasında yaşandığı şekliyle tekrar bir artış gözlemlenmiştir. 2018 yılında bu kez AK Parti'den Cemal Bekle İzmir'den 27. Dönem Milletvekili seçilerek Romanların siyasetteki temsiliyetinin güçlenmesini sağlamıştır. TBMM'de iki Roman milletvekilinin olması Roman sivil toplum örgütlenmesinin olumlu ve motive edici sonuçlarından. 2023 yılı Türkiye Genel Seçimlerinde (28. Dönem) her iki aday da tekrar seçilmemiştir. Özcan Purçu, milletvekili listelerinde Roman adaylara yer verilmediği gerekçesiyle partisinden istifa ederken (Hürriyet, 2023), Cemal Bekle bölgesindeki sıralamadan dolayı seçilememiştir. 2023 Haziran seçimleri sonucunda Roman kimliğini deklare eden bir milletvekili bulunmamaktadır. Her iki milletvekili Romanlar arasında popüler figürler olmalarının yanı sıra, ağır bir toplumsal yükü de mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Rol model oldukları topluluk içerisinde birçok dernek başkanı siyasetin bir hedef olduğuna yoğunlaşmış ve dernekleri (STK'ları) birer basamak olarak kullanmaya odaklanmışlardır. Doğal olarak bu tür girişimler 'bir mahallede dört dernek' gibi absürt oluşumlara yol açmış ve neticede niceliksel anlamda sayılar artmaya devam etmiştir. 2010 yılı sonrası başlayan dernekleşme süreci milletvekillerinin seçilmesi ile zirveye ulaşırken, Şanlıer'in ifadesiyle "sivilleşmeden siyasallaşan"¹¹ bir Roman hareketi resmi gittikçe belirgin olmaya başlamıştır. Bu noktada birinin diğerini kritize ederek beslemesi gereken yerde sivil alanın siyasete bağımlı hale geldiği söylenebilmektedir. Öyle ki artık sosyal medya tartışmalarında her dernek bir siyasi parti gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu durum siyasi partiler için sorun teşkil etmemektedir. Aksine partiler Roman derneklerini "oy deposu" (Uzpeder, 2008, s. 124) olarak görmektedirler. Ancak bu bağımlılık ilişkisi dernekler (STK'lar) için kuruluş felsefesine aykırı pratikleri işaret etmektedir. Sivil toplum-siyaset ilişkisinin orantısızlığı bir temsiliyet krizini de doğurmuştur.

Sivilleşmeden siyasallaşma probleminin görünür formu "aşırı-dernekleşme" sendromudur. Bu sendromun yarattığı sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Uzpeder, 2008, ss. 125-127): Dernek sayısının orantısız bir şekilde artması ile kurumsallaşmadan örgütlenmeye çalışılması, derneklerin plansız, programsız bir şekilde bir kişinin isteği ile kurulması, rekabete dayalı niteliksiz artış ve başkan olma hevesi, ekonomik ve siyasi beklentilerin (merdiven) olması, aidat sorunları, fiziksel kapasitelerin (internet, donanım vb.) yetersiz olması, hedeflerin uygun çizilememesi, projelerin finansal destek verdiği miti, mevzuat konusunda bilgi eksikliği, insan hakları örgütleri ile temasın zayıf olması, Türk milliyetçiliğinin baskısı, kısır tartışmalar. Son yıllarda merkezileşememe ve siyasi kutuplaşma kaynaklı bölünmüşlük de sendromun yarattığı önemli sorunlar arasındadır.

Roman derneklerinin örgütlenme sürecine dair çeşitli yapısal sorunlarının olduğu bariz bir şekilde görünmektedir. Ancak bu derneklerin (STK'ların) varlığı Roman hareketine yavaş ve problemlili de olsa bir ivme kazandırmaktadır. Dolayısıyla önemleri, işlevsellikleri ile ilişkilidir. Derneklerin Roman topluluğu ile toplumun geneli (Roman olmayanlar) arasında aracı bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Mahalle bazlı örgütlenmelerde mahalle ve kamu kurumları arasındaki mesafeli ve genelde damgalanmış ilişkiyi bu dernekler dengeli bir biçimde örneğin bir toplu sünnet töreni, nikah merasimi, eğitim faaliyeti (kurslar) ya da kültürel bir faaliyet organize ederek yürütmektedirler. Kuruluş amaçlarından bağımsız olarak dernekler ya da geniş anlamıyla sivil toplum kuruluşları eğer mahalle bazlı yapılanılmışlar ise öncelikle buldukları çevrenin sorunlarını tespit etme ve çözüm noktasında yerel otoritelerle temas kurma sorumluluğuna sahiptir. 2006 yılında İstanbul'da Sulukule'deki kentsel dönüşüm sürecinde kurulan başkanı Şükrü Pündük olan Sulukule Romanlar Derneği (Uzpeder, 2008, s. 117), evleri yıkılan kişilerin haklarının aranması noktasında aktif bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla

¹¹ 20 Ağustos 2019 tarihli Sinan Şanlıer'e ait Facebook gönderisi.

dernekler eğitimden sağlığa, barınmadan istihdama kadar birçok alanda faaliyet göstererek Roman topluluğuna fayda sağlayabilecek çalışmaları organize etme potansiyeline ve yetkisine sahip aracı mekanizmalardır. Kurumlardan gelecek sert politika hamlelerinin sönümlenmesinde aktif rol alabilen dernekler, topluluğun, toplumun geneline yönelik izolasyon tutumunu azaltmakta ve entegrasyon olanaklarını da güçlendirmektedir (Zhou, 2005, s. 149). Dernekler aslında Romanlar açısından “Roman” kimliğinin kamusal görünürlük kazandığı, topluma hazırlık sürecinin de bir parçası olarak görülebilmektedirler¹².

DAMGALANMA, DIŞLANMA VE AYRIMCILIK SARMALI

Romanlar/Çingenerler geçmişten günümüze farklı sorunlarla mücadele etmek durumunda kalan bir etnik topluluktur. İlk göç ettikleri andan itibaren karşılaştıkları her toplumda yaşam tarzları, görünüşleri, dilleri ve adı konulmayan birçok faktörden hatta “ten renklerinden” dolayı “farklı” olarak görülmüşler ve farklı olmanın bedelini de damgalanma, dışlanma ve ayrımcılıkla ödemiş ve ödemeye devam etmektedirler. Romanlara yönelik ayrımcılığın kaynağında olumsuz imajla örülmüş bir yapı bulunmaktadır ve bu imaj tarihsel süreçte egzotiklik ve marjinalite arasında bir Roman/Çingene tipolojisi üretmiştir. Duyulan bir hikâyeden, görülen tekil bir olaydan, okunan bir haberden, deneyimlenen sıradan bir ilişkiden hareketle bir gruba ait kalıpyargılar¹³ çerçevesi çizilmiş ve normalin prosedürlerinin dışında, “toplumsal olarak standartlaştırılmış bir dizi kapsamlı beklentiye” (Goffman, 2014, s. 92) göre “öteki” olarak konumlandırılmışlardır. Goffman’a göre “damgalı, ‘ötekiyle’ girilen ilişkilerinde onu itibarsızlaştıran (veya itibarsızlaştırabilecek) bir vasfa sahip olandır” (Goffman, 2014, s. 17). Roman olmayan toplumda bu vasıf bizatihi Roman/Çingene etnik kimliğinin kendisidir. Romanlar/Çingenerler damgalanmadan ötürü Goffman’ın tabiriyle aslında bir nevi gri alandadırlar (2014, s. 20); ne tam olarak ana akım toplum içindedirler ne de büsbütün dışındadırlar.

Damgalanmış Roman/Çingene kimliği, toplumsal yaşamın her alanında dışlanmalarının gerekçesi durumundadır. Dışlanma süreci bir mahrumiyet ve eşitsizlik üretmektedir. Roman bireylerin, emek piyasasından kopmasına, eğitimden sağlığa birçok hizmete erişememesine, sosyal, kültürel ve siyasi yaşama katılamamaya kadar çok boyutlu bir erişim ve katılım meselesidir (Akkan vd., 2011, s. 20). Toplumsal sistemdeki eşitsizliklerden ve yoksulluktan beslenen dışlanma, başta eğitim ve istihdam olmak üzere Romanların yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Söz konusu Romanlar olunca sosyal dışlanmayı mekândan bağımsız bir olgu olarak görmek mümkün değildir. Çünkü sosyal dışlanmanın neden olduğu erişim ve katılım sorunlarının bağlamı etnik olarak damgalanmış mekân olan “mahalle”dir. Mahalle, etnik Roman kimliğinden dolayı hem damgalanmıştır hem de damganın bizatihi kendisidir. İlk haliyle “tehlikeli”¹⁴, “girilmez”, “yasaların geçmediği mıntuka”dır (Wacquant, 2011, s. 11) ve bu imaj medyanın çıkarları doğrultusunda pitoresk bir egzotizmin pragmatik dışsallaştırmasıdır. İkinci haliyle bir bariyerdir, yani Romanların mahalle (mekân) dışındaki tüm sosyal ilişkilerini biçimlendiren cam bir tavandır. Roman mahalleri genellikle kentlerin çeperinde ya da merkezindedirler.

¹² Mahallelerde kurulan dernek binalarında topluluk-temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ile farklı eğitimler ya da kültürel faaliyetler ile mahallede yaşayanların topluma katılım süreçleri güçlendirilebilir. Bu tür alanlarda anne-babanın ve okulun yokluğunu bu aracı mekanizmalar giderebilir (Zhou, 2005, s. 145).

¹³ “Kalıpyargılar: Ötekiler ve ötekilerin ait olduğu gruba ilişkin olumlu-olumsuz yargılar, inançlar ve düşüncelerken; önyargılar, ötekilere ilişkin genelde olumsuz önyargılar, inançlar ve düşüncelerdir [...] Kalıpyargılar, toplumun hâkim söylemi ve kültürü tarafından bazen de normlar aracılığıyla beklentiler oluşturur” (Taylan & Barış, 2015, s. 12)

¹⁴ Bir YouTuber olan Mert Özbek (2023) yılında Türkiye’de “tehlikeli” olarak damgalanmış Roman mahalleri ile ilgili 2023 yılında bir video içerik serisi hazırlamıştır. Başlıktaki tehlike sıfatını kendisinin koymadığını, gelen taleplerden, o şekilde damgalanmalarından dolayı kendisinin de “tehlikeli” ifadesini yazdığını sürekli vurgulamaktadır. Hatta “mahallelerin anlatıldıkları gibi olmadıklarını” göstermek için aslında video çektiğini de her videosunda vurgulamıştır.

Merkezde olma durumu kent ile bütünleşme gibi düşünülmemelidir. Tersine damgalanmış mekân kategorik bir ayırmadır ve yan yana biri varsıl diğeri yoksul mekânlar arasına herkesin bildiği ama görmek istemediği sert sosyal çizgiler çekmektedir.

Roman mahallelerinin etnik kümelenmiş karakteri mekânsal ayrışmanın olumsuz sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Sosyo-ekonomik olarak durumu zayıf olan bir ailenin, çocuğunu “Roman mahallesindeki” okula göndermesi aslında pedagojik başarı beklenti düzeyinin de farkında olduğunu işaret etmektedir. Okullar arasındaki ayrımcılığın, fırsat eşitsizliğinin sistematik boyutu metrekareye düşen temizlik görevlisi sayısı, bilgisayar sayısı, fen bilimleri, spor, müzik vb. ekipman sayıları ile kolaylıkla anlaşılabilir. Ayrışmada bahsedilen sınırın diğer tarafındaki okulda bu sayıların tam tersi, ideal sayıda olması dışlanmanın, sistematik ayrımcılığın bir göstergesidir¹⁵. Bu haliyle Roman mahallesindeki okulun dışlanma durumu, Roman çocukların aleyhine bariz bir fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Sınav sistemine bağımlı bir eğitim sürecinde, okulların teknik açıdan zayıf bırakılması ya da kapasitelerinin güçlendirilmemesi maalesef okula ve genel anlamda eğitime inancın da sorgulanmasına yol açmaktadır. Mekânsal damgalanmadan dolayı yaşanan durum, yapısal bir ayrımcılık yaklaşımı iken, mahalle dışında bir okula gidilmesi halinde bu kez karşılaşılabilecek dışlanma daha bireysel düzeyde olmaktadır. Sonuçta etnik kimliğinden dolayı okul ortamında dışlanmaya maruz kalan çocukların okul terki oranları yükselmekte, devamsızlıkları artmakta, akademik başarıları (Tekin Yılmaz, 2023) ve okuma yazma oranları düşmektedir (Akkan vd., 2011, s. 62). Bu sürecin yıllara yayılması sonucunda, bir yandan eğitim düzeyi düşük olan etnik Roman mahalle kümeleri oluşmakta, diğer yandan Roman bireylerin eğitimin sosyal hareketlilikteki rolüne olan inançları zayıflamaktadır.

Sosyal dışlanmanın etkisini gösterdiği alanlarından biri de istihdam ile ilgilidir. Geleneksel Roman mesleklerinin popülerliğini yitirmesi ya da ekonomik gelir hacimlerinin daralması sonucu, özellikle kentlerde Romanların yaşamış olduğu yoksulluk artmaya başlamıştır. Eş zamanlı olarak, dezavantajlı gruplar özelinde Romanlar, modernleşen ekonomide işgücü piyasasının değişen taleplerini (temel okur-yazarlık düzeyi, mesleki eğitim vb.) karşılamakta zorlandıkları için iş bulma şansları azalmaktadır (IKG, 2017, s. 17). Geçici, güvencesiz, kayıt-dışı, marjinal işlerde kümelenen Romanlar, mahalle dışındaki iş başvurularında, yaygın olarak etnik kimliklerinden dolayı dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Egi, 2020). Son yıllarda Romanların yaptığı kayıt-dışı işleri göçmenlerin de talep etmesi ile yoksulluğu bölüşme sorunu da ortaya çıkmıştır. Vasıfsız işlere duyulan ihtiyacın azalmasıyla da gittikçe artan bir yoksullaşma süreci söz konusudur. İşgücü piyasasının yapısal nedenlerinin dışında Romanların etnik kimliklerinden dolayı piyasaya dâhil olamamaları da kritik bir konudur. Bu noktada mekânsal damgalanma Roman bireylerin iş ve çalışma yaşamını etkilemektedir. İş başvurularında mahallenin adının başvuru sürecini başlamadan bitiren bir değişken olduğu bilinmektedir (Egi, 2020, s. 110; Fırat & Açıkgoz, 2020, s. 243). Roman bireylerin herhangi bir yerde çalışma sürecinde mahallenin ifşası, Roman olmayan diğer kişilerle ilişkilerini olumsuz etkilemekte, ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Her iki durumda da kayıtlı istihdama yönelik işlerde karşılaşılan kimlik sorunları sonucu dışlanma söz konusudur. Bu da bir döngünün başlangıcıdır aslında; düzenli ve kayıtlı bir işe dâhil olamayan Roman bireyler, geçici, kayıt-dışı, mevsimlik işlere yönelmektedirler. Bu kez de yaptıkları işlerin marjinal karakteristiği gereği dışlanma ve damgalanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu da kimsenin yapmayacağı işleri yapan Romanların toplumsal statülerini doğrudan etkilemektedir.

¹⁵ 2017-2018 yılları arasında SİROMA Projesi kapsamında saha çalışması verilerinden (okul müdürleri ve projedeki uzman personel ile yapılan görüşmeler) elde etmiş olduğum bulgular.

Dolayısıyla Romanların damgalanma ve ayrımcılıkla karşılaşmaları, işgücü piyasasına katılımlarını kayıt dışı, geçici, güvencesiz ve hatta marjinal işlere yönelmeleriyle sonuçlandırmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Romanlar günümüzde dahi gündelik hayatta ayrımcılığın her türlüsüne maruz kalmakta ve buna karşı mücadele etmektedirler. Etnik kimlikleri üzerine inşa edilen pejoratif imajın tarihsel yükünün ağırlığı, toplumsal yaşamda bir çok sorunla karşı karşıya kalmalarına ve özellikle kentsel ortamda başta eğitim olmak üzere bir çok hizmete erişimlerinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Gündelik konuşma diline pelesenk olmuş ayrıştırıcı ifadelerin ürettiği dışlanma durumuna karşın bireysel anlamda verilebilecek mücadelelerden biri öncelikle düşünce ve eylem biçimlerimizin kontrolü ile ilişkilidir. İki kişi arasındaki sıradan bir diyalogda ses yükseltme davranışının “Çingenelik yapma” şeklindeki bir ifade ile ilişkilendirilmesi, meselenin ne düzeyde kökleştğine dair açıklayıcı bir örnek sunmaktadır. Roman olmayan bireylerin zihin dünyasında stereotipler öbeğinden oluşan “Çingenelik” kategorisi bazı anlatılar, efsaneler, hikâyeler ve özellikle görsel medya araçlarıyla “olumsuz, yapılmaması gereken bir davranış tipi” olarak inşa edilmiştir. Burada dikkati çeken husus esasen “arzu edilmeyen” davranışla ilişkilendirilen tiplendirmenin etnik Roman kimliği ile özdeşleştirilmesidir. Dolayısıyla sosyal ilişkilerde bireysel anlamda bu tür gündelik ifadelerle müdahale edilmesi ile en azından anlayışın değişmesi ve ayrımcılık üreten sosyal mekanizmaların kritize edilmesi mümkün olabilecektir.

Kurumsal düzeyde verilen mücadelede son yıllarda her ne kadar eksiklikleri olsa da olumlu yönde gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa’da 2005-2015 yılları arasında Romanların yaşadığı ayrımcılık, yoksulluk ve dışlanmayı ele alan “Roman On Yılı” ilan edilirken, Türkiye’de de Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (Resmi Gazete, 2023) hazırlıkları başlamış ve 2017 yılında da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın yürüttüğü SİROMA Projesi¹⁶ gerçekleştirilmiştir. Bu tür kurumsal düzeydeki projelerde Romanların karşılaştığı sorunlar eğitim, barınma, sağlık, istihdam ve sosyal hizmet kategorilerinde ele alınmaktadır. Ancak bu tür proje çalışmaları, her ne kadar topluluk açısından geçici çözümleri uygulasa da sürdürülebilirlik konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığı da gözlenmektedir. Bu noktada Romanlarla ilgili önerilerin sosyal politika yaklaşımına entegrasyonun yapılması topluluk açısından uzun vadede olumlu çıktılarının alınabilmesinin önünü açabilecektir. Geçici ve lokal çözümlerden ziyade kamu kurumları arasında koordinasyonun sağlandığı, kapsamlı ve sürekliliği olan iyi uygulamalara ağırlık verilmesi Romanların karşılaştığı sorun döngüsünün kırılmasında kilit bir rol üstlenebilecektir. Ayrıca geniş kapsamlı sosyal politika uygulamalarında sorunların hâlihazırda literatürden hareketle ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi noktasında samimi bir yaklaşımın benimsenmesi oldukça önemli görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, B. (2012). Türkiye Çingenelerinin politikleşmesi ve örgütlenme deneyimleri. *Öneri Dergisi*, 9(34), 213-222. <https://doi.org/10.14783/od.v9i34.1012000243>
- Akın, T. (2022). *Romani organization practice in Turkey: Between social movements and civil society* [Yüksek Lisans]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B., & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. Punto Baskı Çözümleri.
- Aksu, M. (2006). *Türkiye’de Çingene olmak*. Kesit Yayınları.
- Alpman, N. (2014). *Başka dünyanın insanları: Çingeneler* (3. bs). Ozan Yayıncılık.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplumunda Çingeneler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁶ Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Projesi”dir (İKG, 2017).

- Asséo, H. (2004). *Çingenerler: Bir Avrupa yazgısı* (O. Türkay, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Balcı, H. (2009). *Kentsel dönüşüm projesi bağlamında Sulukuleyi anlamak: Roman kimliğinin analizi* [Yüksek Lisans]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Bauman, Z. (2019). *Kimlik* (M. Hazır, Çev.). Heretik Yayınları.
- Browning, C. R. (2017). *Sıradan adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da nihai çözüm* (H. Kara & A. Açıkgöz, Çev.). Heretik Yayınları.
- Crowe, D. M. (2007). You are not alone: A comparative look at the history of East European Roma and African-Americans in the United States. İçinde V. Nicolae & H. Slavik (Ed.), *Roma diplomacy* (ss. 57-69). Idebate Press.
- Dingeç, E. (2004). *Rumeli'de geri hizmet teşkilatı içinde Çingenerler (XVI. yüzyıl)* [Doktora]. Anadolu Üniversitesi.
- Egi, A. (2020). Social exclusion in the process of employment: The experiences of Roma Youth. *Open Journal for Sociological Studies*, 4(2), 103-114. <https://doi.org/10.32591/coas.ojss.0402.05103e>
- Fenton, S. (2001). *Etnisite: Irkçılık, sınıf ve kültür* (S. N. Şad, Çev.). Phoenix.
- Fırat, M., & Açıkgöz, R. (2020). Elazığ'da yaşayan Çingenerlerin değişen/ dönüşen meslekleri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Economy Culture and Society*, 229-248. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>
- Fonseca, I. (2020). *Beni ayakta gömün: Çingenerler ve yolculukları* (Ö. İlyas, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, A. M. (2005). *Çingenerler* (İ. İnanç, Çev.). Homer Kitabevi.
- Gezgin, E. (2016). *Damgalanan mekânda yaşam: Bir kentin 'öteki'si olmak*. Phoenix Yayınevi.
- Girgin, G. (2015). *9/8 Roman dansı: Kültür, kimlik, dönüşüm ve yeniden inşa*. Kolektif Kitap.
- Girgin Tohumcu, Z. G. (2012). *Kültürel Üretim, Bedensel Değişim, Kimliksel Dönüşüm: Türkiye'nin "9/8lik" Roman Dansı* [Doktora]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (L. Ünsaldı, Ş. Geniş, & S. N. Ağırnaslı, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Hancock, I. (1987). *The pariah syndrome*. Karoma Publishers, Inc.
- Hancock, I. (2002). *We are the Romani people*. Centre de recherches tsiganes-University of Hertfordshire Press.
- Hayes, M., & Action, T. (2007). *Travellers, Gypsies, Roma: The demonisation of difference*. Cambridge Scholars Publishing.
- Hürriyet. (2010, Mart 14). *Başbakan Erdoğan'dan "Roman" açılımı*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>
- Hürriyet. (2023, Nisan 19). *CHP İzmir Milletvekili Özcan Purçu partisinden istifa etti*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-izmir-milletvekili-ozcan-purcu-partisinden-istifa-etti-42254329>
- İKG. (2017). *Siroma Projesi*. İKG. <https://www.ikg.gov.tr/romanlarin-yogun-olarak-yasadigi-alanlarda-sosyal-icermenin-desteklenmesi/>
- İncirlioğlu, E. O. (2007). Genişleyen Avrupa'da "Çingenerler": Orta ve Doğu Avrupa'daki Roman yoksulluğunun Türkiye Romanları İçin düşündürdükleri. İçinde *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* (ss. 55-68). Simurg Kitapçılık.
- Karakuş, N. (2019). *Kültürel aracılık bağlamında Sivas Poşalarında profesyonel müzisyenlik* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Karlıdağ, M., & Marsh, A. (2008). Türkiye'deki Çingene toplumu ve Çingene kimliği üzerine bir yazın taraması. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 137-156). Mart Matbaacılık.
- Kenrick, D. (2006). *Çingenerler: Ganj'dan Thames'e* (B. Tırnakçı, Çev.). Homer Kitabevi.
- Kenrick, D. (2007). *Historical dictionary of the Gypsies (Romanies)* (2. bs). The Scarecrow Press, Inc.
- Kolukırcık, S. (2004). *Aramızdaki yabancı: Çingenerler* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kolukırcık, S. (2006). Tarlabaşı Çingenerlerinde dilin sosyal işlevi: Dil, kültür ve kimlik. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 31, 197-209.
- Kyuchukov, H. (2007). Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar'ın tarihi, kültürü ve dili (S. Arslan, Çev.). İçinde *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* (ss. 71-84). Simurg Kitapçılık.
- Madran, H. A. D. (2012). Temel beklenti etkisi: Kendini gerçekleştiren kehanet. İçinde K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* (ss. 29-40). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Marsh, A. (2008). Türkiye Çingenerinin tarihi hakkında. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 5-18). Mart Matbaacılık.
- Martinez, N. (1992). *Çingener* (Ş. Aktaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Marx, T. (2014). *Zigeunkulturen im Wandel: Über Roma-/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien*. transcript.
- Mayall, D. (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203490051>
- McGarry, A. (2010). *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Minority Community*. Continuum.
- Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621789>
- Öztürk, M. (2023). [YouTube]. Türkiye’de En Büyük Tehlike Burada Diyorlar - Kore mahallesi. <https://www.youtube.com/watch?v=DwRgpauOUm8&list=PLKRUfe6KcuTIXfLCwyQuOPJMcFCNFXZ3z&index=12>
- Resmi Gazete. (1934). *İskan Kanunu*. Resmi Gazete. <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>
- Resmi Gazete. (2023). *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/01/20230121-11.pdf>
- Şanlier, S. (2013). *Hukuki düzenlemeler ışığında Osmanlı Çingeneri*. Ofis Yayın Matbaacılık.
- Taylan, H. H., & Barış, İ. (2015). *Romanlar ve sosyal dışlanma*. Çizgi Kitabevi.
- TDK. (2023). *Pejoratif tanımı*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr>
- Tekin Yılmaz, T. (2023). *Edirne’de Roman çocukların okul başarı durumlarının öğrenilmiş çaresizlik teorisi bağlamında değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tong, D. (Ed.). (2013). *Gypsies: An interdisciplinary reader*. Routledge.
- Uzpeder, E. (2008). Türkiye’de Roman Hakları hareketinin gelişimi. İçinde E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Ed.), *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (ss. 109-127). Mart Matbaacılık.
- Uzpeder, E., Danova/Roussinova, S., Özçelik, S., & Gökçen, S. (Ed.). (2008). *Biz buradayız! Türkiye’de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi*. Mart Matbaacılık.
- Wacquant, L. (2011). *Kent paryaları: İleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi* (M. Doğan, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Willis, P. E. (2020). *İşçiliği öğrenmek, sınıf, işçilik ve eğitim: İşçi çocukları nasıl işçi oluyor?* (D. Elhüseyni, Çev.). Heretik Yayınları.
- Yıldız, H. (2007). Türkçede Çingener için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 61-82. <http://www.dilarastirmalari.com/2007-1.html>
- Yılıgür, E. (2014). *Geç-peripatetik Roman Tütün İşçilerinde ücretli istihdam ve politizasyon deneyimleri* [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılıgür, E. (2016). *Roman Tütün İşçileri*. Ayrıntı Yayınları.
- Yoors, J. (1967). *The Gypsies*. George Allen and Unwin Ltd.
- Yoors, J. (2005). *Çingener* (H. Alpman, Çev.). Chiviyazıları Yayınevi.
- Yükselsin, İ. Y. (2000). *Batı Türkiye Romanlarında kültürel kimlik, profesyonel müzisyenlik ve müziksel yaratıcılık* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/12459>
- Zhou, M. (2005). Ethnicity as social capital: Community-based institutions and embedded networks of social relations. İçinde G. C. Loury, T. Modood, & S. M. Teles (Ed.), *Ethnicity, social mobility, and public policy: Comparing the USA and UK* (ss. 131-159). Cambridge University Press.